

NORDJYLLAND I SVENSKEKRIGEN 1657-60

Af C. Klitgaard.

Om Krigen med Sverige 1657—60 er der i Tidens Løb fremkommet mange historiske Arbejder, og ogsaa om dens Forløb i Egnene nord for Limfjorden foreligger der i forskellige Tidsskrifter adskillige Afhandlinger, saa den her efterfølgende Fremstilling for en stor Del maa betragtes som et Kompilationsarbejde, hvis Formaal har været at give en samlet Beretning om, hvad der i hine bevægede Aar foregik heroppe. Af Pladshensyn og ogsaa for at give Artiklen mere Koncentration og Overskuelighed er udeladt en Række Detailler angaaende Krigsforholdene i de enkelte Herreder og Sogne, hvoraf adskillige tidligere er trykt i »Jyske Samlinger« IX, 143 ff. og 176 ff., »Kirkehistoriske Samlinger« 5, III, 524 ff. og 671 ff. og »Historisk Tidsskrift« 8, III, 91 ff., medens andre vil blive trykt i et kommende Bind af »Vendsysselske Aarbøger«.

*

Midten af det 17. Aarhundrede var saavel her i Landet som i Landene omkring Østersøen en urolig Tid med mange Vanskeligheder, dels af politisk og dels af anden Art. Vi kan her minde om Processen mod Korfitz Ulfeld, der i 1653 førte til Beslaglæggelsen af hans og Leonora Kristinas Jordegods og Formue og Ægteparrets Flugt til Sverige; dernæst Revisionskommissionens Afsløring af en Række Besvigelser fra de store Statsleverandørers Side, store Naturulykker som Misvækst med Kvægsyge og Dyrtid i Følge, Pesten, der 1654 bortrev 9000 Personer eller en Trediedel af Københavns Indbyggere, og Finansvæsenets miserable Tilstand, som medførte, at en stor Del af Kronens Gods maatte afhændes. For Udlandets Vedkommende maa erindres Krigen mellem England og Generalstaterne (Holland) 1651—54 med Danmark paa Nederlandenes Side, det spændte Forhold til Sverige, hvor Pfalzgreven, den krigerske *Karl X Gustav*, 1654 havde afløst sin Kusine Kristina paa Tronen og havde angrebet Polen for at komme i Besiddelse af Nordpreussen, der stod under det polske Rige, medens den østlige Del, Brandenburg, var et Len af det. I Begyndelsen havde den svenske Hær Held med sig i Krigen, og Karl X Gustav drømte om at sætte den polske Krone paa sit Hoved; men i første Halvdel af 1656 vendte Krigslykken sig, og den danske Regerings Krigsparti, der regnede med Støtte af Kejser Ferdinand III og talte Dronning *Sofie Amalie* i sin Midte, fik Vind i

For Understøttelse til Arkivstudier bringer jeg *Direktionen for Carlsbergfondet* min ærbødige Tak.

C. K.

Sejlene, og med Samtykke af Rigsraadet og Stændermøderne erklærede Frederik III 1. Juni 1657 Sverige Krig. Det første Angreb sattes ind mod Fjendens tyske Besiddelser Bremen og Verden Stifter, der under Rigmarsken Anders Billes Overledelse blev angrebet af en betydelig militær Styrke, idet der i Jylland var mobiliseret 7—8000 Ryttere og omtrent 9000 Mand Folfolk. 9. Juli overgav Hovedfæstningen Bremervørde sig, efter at de mindre Fæstninger her var faldet, og kun Fæstningen Stade holdt sig, hvorefter en Del af den danske Rytterstyrke blev afmønstret.

Karl X modtog den danske Krigserklæring 20. Juni i Thorn i Vestpreussen, og efter at have forstærket sin Hær med Tropper fra svensk Pommern lod han den marchere mod Danmark i Ilmarcher og under Generalguvernøren i Pommern *Karl Gustav Wrangels* Kommando, og allerede 22. Juli rykkede Svenskerne ind i Holsten og indtog de mindre Fæstninger her og kun Bremervørde holdt Stand under Oberst E. J. Lübbes.

Den svenske Hær rykkede videre op gennem Slesvig, og 23. August opslug Karl X sit Hovedkvarter i Kolding og paabegyndte en Belejring af den stærke Fæstning Frederiksodde (Fredericia), hvortil en stor Del af den danske Hær var flygtet og havde beredt sig til Modstand, og hertil var det lykkedes Rigmarsken Anders Bille at naa ind med ca. 1000 Mand ved at sejle rundt om Skagen. Natten mellem 23. og 24. Oktober stormede Svenskerne Fæstningen, der forsvaredes af ca. 3000 Mand, og indtog den. Her faldt et stort Oplag af Forsyninger i Svenskernes Hænder, og Anders Bille blev i syg Tilstand taget til Fange og døde 10. November¹⁾.

Mange andre højere Officerer blev fanget tillige med ca. 2000 Mand af Besætningen, af hvilken ca. 1100 var faldet. Byen blev overgivet til Plyndring, og en stor Del af Fangerne sendtes til Wismar i det af Svenskerne tidligere erobrede Hertugdømme Mecklenburg-Schwerin. Civilbefolkningen i Frederiksodde synes at være blevet fordrevet, thi senere træffer man dem flakkende om i Jyllands fjerne Egne, ligesom en Mængde Jyder senere blev fordrevet ved vore Allieredes, Brandenburgeres og Polakkers Husering og flakkede om for at tigge Føden.

Medens den svenske Hovedhær og Hovedkvarteret blev flyttet fra Kolding til Frederiksodde under Belejringen, blev Generalmajor i Rytteriet *Hans Bötticher* sendt op gennem Jylland for at undertvinge denne Landsdel og bistaa Overkrigskommissær *Albert Siltmann* med Inddrivelse af de udskrevne Ydelser af Penge og Naturalier, og i Løbet af nogle Dage naaede Böttichers Styrke *Aalborg*, som sendte ham en Deputation i Møde og tilbød Overgivelse.

Der har været nogen Tvivl om, hvornaar Bötticher rykkede ind i Aalborg. Historikeren Dr. Villads Christensen mener²⁾, at det først skete o. 20. Sept., medens Arkivar, Kaptajn C. K. Rockstroh skriver, at det var

¹⁾ Rockstroh i Hist. Tidsskr. 7. III. 136 ff.

²⁾ Hist. Tidsskr. 6. V. 519 ff.

omtrent den 11. Sept.³⁾. Hertil kan oplyses, at paa Hvetbo Herreds Ting (ved Saltum Kirke) mødte Borger i Aalborg Laurids Lauridsen 26. Marts 1659⁴⁾ og vidnede, at Svenskerne kom til Aalborg 9. Sept., og en Skipper fra Christiania, der kom sejlene til Byen, blev tillige med flere Fartøjer taget under Arrest, indtil han ved gode Venners Hjælp hos Generalmajor Bötticher, som havde Kommandoen over Aalborg By og Land, kom fri.

Fra det danske Forsvars Side havde man inden Svenskernes Ankomst til Nordjylland været saa forudseende at føre alle Skibe og Baade over til Limfjordens Nordside, og da Bötticher opfordrede Vendelboerne til Underkastelse og til at erlægge de dem paalagte Ydelser, svarede de, at de selv vilde opkræve dem og sende dem til Overkrigskommissær Siltmann med »Krudt og Bly«. De havde opkastet to Skanser ved *Nørresundby* (Skansebakkerne), og desuden var der *Hals* Skanse, som var i god Stand og forsynet med seks 8 Punds Kanoner. Da Bötticher ikke kunde føre sine Styrker over Fjorden, gik han tilbage til Viborg efter nogle faa Dages Ophold i Aalborg, og han afventede derefter nærmere Forholdsordre fra General Wrangel. Herom underrettede denne Kong Karl X i Brev af 18. Sept., og han tilføjede, at han godt kunde have forudsagt alt dette, »da jeg kender Folkene fra for 14 Aar siden, jeg var her i Jylland; da gik det Generalmajor Helm Wrangel ganske paa samme Maade«, hvormed jo sigtes til Træfningen ved *Nørresundby* 18. Jan. 1644.

Da det ikke kunde gaa an at lade »disse Bønder« blive under Vaaben, fik Bötticher Ordre til at samle det mest mulige af sine Dragon- og Rytterregimenter og gaa vest om Limfjorden og falde over »Bønderne«, inden de fik Tid til at rejse større Styrker, og for Eksemplets Skyld skulde han lade alle Bønder, der blev truffet under Vaaben, nedhugge, medens de, der vilde underkaste sig, skulde aflevere de Vaaben, de ejede, og derefter kunde de gaa hjem. Skanserne ved *Nørresundby* skulde sløjfes, men *Hals* Skanse besattes med Dragoner⁵⁾.

Siltmann indberettede, at i Vendsyssel, Ty, Mors og Salling var næsten ingen Bønder hjemme, da de overalt var samlet ved Færgstederne og under Vaaben, og i seks Mils Omkreds fra Viborg var alt øde⁶⁾, hvilket vel vil sige, at Mændene havde forladt deres Ejendomme for at deltage i Forsvaret af Færgstederne.

I *Aalborg* var det lykkedes Bötticher at finde en Mand, som holdt Svenskerne à jour med, hvad der passerede her. Det vides ikke, hvem Manden var, men han var fra Aalborg og skrev dansk. I et brev til Wrangel skrev han 21. Sept. 1657, at en Kaptajn med 200 Mand Fodfolk Dagen forud var kommet over Fjorden fra Vendsyssel og havde bemægtiget sig

³⁾ Anf. St. 7. III. 119.

⁴⁾ Tingbogen.

⁵⁾ Dragoner var beredent Fodfolk, medens Ryttere var et uddannet Hestevaaben.

⁶⁾ Hist. Tidsskr. 7. III. 119 ff.

Borgerskabets Vaaben, der var blevet indsamlet paa Raadhuset, hvorefter denne Styrke atter var sejlet over til Vendsyssel. Endvidere skrev han, at Oberstløjtnant *Ziegler* med 600 Mand Fodfolk og et Korporalskab Rytteri var afgaaet til *Harboøre*, medens Oberstløjtnant *Niels Lykke* med Resten af Vendelboerne (s: Rytteriet) stod ved Nørresundby, og endelig fortalte han, at Rigsmarsken Anders Bille med 2000 eller maaske 4000 Mand var passeret Sæby paa Sejlads fra Glückstadt til Frederiksodde, hvortil han havde god Vind. Bille var syg og havde fra Sæby ladet Præsten hente ud til sig for at blive berettet⁷⁾.

Vi skal nu se paa Forholdene nordenfjords i disse bevægede Dage. Her var Oberstløjtnant *Niels Lykke* øverstbefalende over Rytteriet og Oberstløjtnant *Friedrick Ziegler* over Fodfolket. Niels Lykke kom til Nørresundby 2. Sept. 1657 og indlogerede sig hos Delefogeden Morten Christoffersen med 4 Personer og 7 Heste, indtil de 23. Sept. drog til *Harboøre*⁸⁾.

Niels Lykke, der antagelig var født Aar 1600, var Søn af Jakob Lykke til Nørtorp i Rær Sogn og Tanderupgaard i Bedsted Sogn, begge Steder i Thy, og Sofie Erikdatter Rud; han skrev sig til Elvedgaard og Skovsbo paa Fyn og Harrestedgaard paa Sjælland, var 1624—25 Sekretær i Kancelliet, blev 1628 Kornet og 1632 Løjtnant ved Adelenes Rostjeneste paa Sjælland. 1642 blev han Ritmester, og i Krigen 1644 blev han taget til Fange af Svenskerne; 1651 blev han Chef for et Kompagni af den jyske Rostjeneste, blev 1654 Oberstvagtmester til Hest i Jylland, 8. Febr. 1657 Oberstløjtnant og en kort Tid Kommandant paa Kronborg, hvorefter han i August samme Aar sendtes til Jylland for der at organisere Forsvaret mod Svenskerne, efter at han først havde deltaget i Angrebet paa Stift Bremen, fra hvilket hans Rytterregiment blev fordrevet af Svenskerne og i spredte Hobe flygtede til Danmark, for saa vidt de ikke blev taget til Fange. Om Efteraaret blev Niels Lykke fanget af Svenskerne og blev efter sin Løsladelse 1660 Oberst for den jyske og fynske Rostjeneste. Han blev ganske ruineret under Krigen og maatte sælge Harrested. Død paa Skovsbo 1683. Var gift 1° med *Helle Holgersdatter Ulftand*, 2° med *Margrete Nielsdatter Vind*, d. 1641 og 3° 1645 med *Margrete Henriksdatter Gyldenstjerne*, med hvem han fik Skovsbo og Elved og havde 6 Børn, hvoraf kun 2 blev voksne.

Friedrich Ziegler, en Tysker, blev 24. Marts 1657 udnævnt til Chef for Landfolket i Aalborg Stift, og 18. Juni s. A. fik han Ordre til at hjælpe til med Udskrivning af 1000 Bønderkarle i dette og Viborg Stift og føre dem til Frederiksodde, hvor han var 13. Aug.; men han blev derefter sendt tilbage til Vendsyssel for at organisere Landfolket til Modstand

⁷⁾ Brevet findes i det svenske Rigsarkiv, »Danska Kriget 1657—58«.

⁸⁾ C. Petresch-Christensen: »Nørresundbys Historie«. I. 370.

mod Svenskerne, og han var tillige Kommandant i Hals Skanse, hvor han eksercerede Bønderkarlene. Han egnede sig godt til det givne Hverv, thi han havde i en Del Aar i 1630—40erne været i dansk Tjeneste og kunde gøre sig forstaaelig paa dansk. Han kom til Nørresundby 25. Aug. og boede der hos Delefogeden Morten Christoffersen tillige med sin Hustru og Børn og Folk, ialt 8 Personer, hvilket Kvarter blev ham anvist af Slotsskriveren paa Aalborghus. De var der i 18 Dage, og saa rejste Fruen og Børnene til Hals, medens Ziegler blev der til 18. Sept., da han tog til Harboøre⁹⁾.

21. Sept. 1657 opholdt Niels Lykke sig i Nørresundby og skrev derfra til Anders Bille, at han havde faaet kgl. Ordre af 16. Aug. til at tage til Vendsyssel, Thy, Mors og Salling for at rejse Indbyggerne der til Forsvar mod Svenskerne, samt at ogsaa de fra Bremen hjemvendende og afmønstrede Ryttere paany skulde munderes og derefter overføres til Sjælland eller Fyn, hvis man ikke i Aalborg Stift kunde blive stærke nok til at modstaa Fjenden. Da Svenskerne allerede paa dette Tidspunkt var rykket op i Jylland, kunde Niels Lykke ikke tage over Land til Vendsyssel, men sejlede fra Kerteminde til Hals, hvor Oberstløjtnant Ziegler opholdt sig og havde Regeringens Ordre til at opbyde Landfolket og indøve det unge Mandskab sammen med Vendsyssels menige Indbyggere til Forsvar mod Svenskerne. Oberstløjtnant Lykke gennemrejste saa Vendsyssel og Thy og fik trods megen Modstand fra Beboernes Side Rytteriet til Hest igen udmunderet, saa Niels Lykkes eget Rytterkompagni, Oberstvagtmester Corfitz Ulfelds¹⁰⁾ Kompagni, Ritmester Jørgen Rosenkrantz¹¹⁾ Kompagni, som førtes af Løjtnant Anthoni¹²⁾, var næsten genmunderet og ligeledes en Del af Ritmester Jørgen Lykkes¹³⁾ Kompagni, hvorimod Ritmester Jesper Vognsen¹⁴⁾ var sejlet til Fyn eller Laaland med noget af sit Kompagni, Oberst Christoffer Hvas¹⁵⁾ Kompagni havde Niels Lykke ikke set noget til, men havde hørt, at det var paa Fyn, og han vidste ikke, om Hvas vilde befatte sig mere med Regimentet, som han var Chef for.

Videre skrev Niels Lykke i Brevet til Rigmarsken, at Sognefolkene og Præsterne ikke vilde udruste de endnu manglende Ryttere, med mindre Lykke vilde love at blive i Vendsyssel og hjælpe dem at forsvare Lands-

⁹⁾ C. Petresch-Christensen: »Nørresundbys Historie«. I. 368, 372.

¹⁰⁾ Til Matstrup. Hans Rytterkompagni fik 4. Juni 1658 Kvarter i Sæby.

¹¹⁾ Jørgen Rosenkrantz til Vindinge, faldt 2. Sept. 1657 ved Frederiksdode.

¹²⁾ Antagelig Anthoni Medicke, der 1662 var Ritmester og boede i Aalborg. (Nibe Tgb. 1603, Bl. 162). En Feltskær af samme Navn boede 1648 i Aalborg.

¹³⁾ Jørgen Lykke var Søn af Hans Lykke til Krabbesholm og Søggaard i Nors i Thy. Han ejede efter Moderens Død 1655 Søggaard. Blev fanget af Svenskerne 1657 og døde 1693, begravet i Vester Assels Kirke paa Mors.

¹⁴⁾ Jesper Vognsen til Nerild i Lyne Sogn og Rolsegaard paa Mols var født 1619 og døde paa Rolsegaard 1687, 68 Aar gl.

¹⁵⁾ Christoffer Hvas til Kaas blev 1657 Oberst over et Rytterregiment, fik 4. Juni 1658 Kvarter i Hjørring, men døde før han kom der.

delen. Han kunde ikke opdrive mere end to Skibe, som han fragtede til at føre sit eget Kompagni til Sjælland og Fyn paa, og saa vilde der blive tre Rytterkompagnier samt 50 Ryttere af Adelsens Rostjeneste under *Eiler Evert Banners*¹⁶⁾ Kompagni tilbage, som der ikke kunde skaffes Skibe til at føre bort.

Oberstl. Ziegler havde ogsaa bedt Lykke om at blive i Vendsyssel, thi hvis han drog bort med Rytteriet, vilde Zieglers Fodfolk utvivlsomt løbe fra ham og ligeledes det menige Folk, der var opbudt til Forsvaret. Lykke, der ikke kunde regne med at faa flere end ca. 50 af sine Ryttere ført bort med Skib, bestemte sig derfor til at blive heroppe, hvis Befolkningen vilde love at histaa med Forsvaret, hvad den lovede, og han havde allerede faaet samlet et ret anseligt Antal Folk; men en Del var meget modvillige og mødte ikke efter Tilsigelse. Oberstl. Ziegler var afgaaet til Harboøre med Fodfolket sammen med Ritmester Jørgen Lykke, der født i Thy var godt kendt der, og de vilde lade bygge et Blokhus og opkaste en Skanse med Grave om, hvor det bedst kunde lade sig gøre, og hvor Landet var smallest, saa Niels Lykke haabede, at man snart kunde sikre sig mod et Indfald af Fjenden her, og at man derefter kunde sikre Landsdelen, indtil Isen kom, og inden den Tid fik man vel nogen »videre Securs« (s: Sikkerhed, Betyggelse). Han bad Rigsmarsken om at faa sendt 3—4 Kanoner med Ammunition, og Oberstløjtnant Ziegler savnede meget flere Officerer, thi han havde kun 2 Kaptajner, 1 Løjtnant og 1 Kvartermester, og flere af dem kunde han ikke stole meget paa. Rigsmarsken havde sendt 4 Tønder Krudt, 10 Bundter Lunter og 40 Kugler, hvilket der var haardt Brug for; men man havde over 4000 Musketter foruden Langbøsser, og der var Mandskab nok at faa, hvis Rigsmarsken vilde lade beordre Udskrivning og sende nogle Officerer. I saa Fald kunde vel samles nogle Tusinde Mand i det nordlige Jylland.

Skulde Fjenden bemægtige sig Landsdelen, »det Gud forbyde«, kunde denne vist her forstærke sin Armé med 6000 Mand og sætte sig saa fast ved Hals, at han blev vanskelig at fordrive igen. Niels Lykke kunde maaske tilvejebringe nogle Tusinde Bønder nordenfjords; men havde man ingen Officerer til at kommandere, var det forgæves Arbejde. Af Rytteri-officerer havde han selv kun Ritmestrene Jørgen Lykke og Rosenkrantz samt Løjtnant Anthoni; alle de andre Officerer var paa Øerne: Oberstvagtmester Corfitz Ulfeld og hans Løjtnant og Kornet var paa Fyn ligesom Jørgen Lykkes Løjtnant, Kornet og Kvartermester, og Ritmester Rosenkrantz var paa Laaland. Niels Lykke bad Rigsmarsken om at beordre Ritmester Jesper Vognsen til Vendsyssel med sine Folk og Rytteri-officerer og slutte sig til Regimentet, saa haabede han at faa dette genoprettet i sin fulde Styrke, thi der var Folk og Heste nok her.

¹⁶⁾ *Eiler Evert Banner* til Ellinggaard. Af to Bøndergaardene i Strandbylund oprettede han 1672 Sædegaarden *Bannerslund*.

Endelig meddelte Niels Lykke, at han selv havde skrevet til Officererne paa Fyn og givet dem Ordre til at rejse til Vendsyssel, — om de ellers vilde efterkomme den, og han slutter med at ønske Rigmarsken, at han snart maa genvinde sit Helbred og sin Førlighed¹⁷⁾.

Samtidigt med, at Niels Lykke fik kgl. Ordre af 16. Aug. 1657 til at sørge for Forsvaret af Nordjylland, udgik efterfølgende kgl. aabne Brev af 16. Aug. 1657, dat. Middelfart, til Befolkningen¹⁸⁾.

»Vi Frederik den Tredie (o. s. v.) gøre alle vitterligt, at Vi af kongelig Omsorg for Vort kære Fædernelands og tro Undersaatters Velstand naadigst haver for godt anset at anbefale og betro Os elskelige *Niels Lycke* til . . .¹⁹⁾, Vor Mand, Tjener og bestalter Oberst-Lieutenant til Hest, med hos sig havende Officerer og de, som han herefter til sig tagendes vorder, at opmane Vort Land Nørre-Jylland til fælles Defension og Forsvar, til hvilken Ende han sig Vore Lande Vendsyssel, Thy, Salling og Mors haver at bemægtige og det til Laufplads (o: Løbeplads) at bruge, indtil han kan blive bastant (o: stærk nok) at gaa Fjenden under Øjnene. Thi byde Vi og alvorligen formane Vore kære tro Undersaatter, at de sig som gode Patrioter nu hos hannem indstiller med det bedste Gevær, som enhver tilvejebringe kan, og sig hørig og lydige anstiller til at parere hans eller de af hannem forordnede Officerers Kommando, og ellers dennem med Proviant og andet værer behjælpelig, hvis (o: hvad) de behøve kan. Dersom og nogen mærkelig Fare for Fjendens Overfald skulde være for Haanden, ville Vi lade gøre saadan Anordning, at I paa bedste Maade kan blive sekunderede. Imidlertid haver I Niels Lycke (her mangler nogle Ord i Registranten) saavel som den Skanse ved *Hals* med fornøden Officerer og Soldater af Landfolk at besætte og defendere lade. Vi tvivler ikke paa, at enhver Sogn ikke aleneste tilhjelper sine egne Sogneryttere, som udmunderede²⁰⁾ ere, indkomme iligst igen at montere og sig igen hos bemeldte Niels Lycke indstiller, men endog, at alle andre i Vort Land Nørrejyland sig saaledes til Defension imod Rigens Fjender indstiller og lader sig af bemeldte Niels Lycke føre og kommandere, som gode og lydige Undersaatter egner og vel anstaar. Vi ville det igen med kongelig Gunst og Naade naar Gud giver fredelig Tilstand, imod enhver vide at erkende efter enhvers nu befundne Oprigtighed og Troskab.«

Da Generalmajor Bötticher mærkede, at han absolut ingen Vegne kunde komme med Hensyn til at faa Vendelboerne til at underkaste sig, trak han sig som foran nævnt tilbage til Viborg med sin Hovedstyrke og fik her General Wrangels Ordre til at gaa vest om Limfjorden og indtage Landet nordenfor denne. Denne Vej over *Harboøretangen* var ikke ukendt for de svenske Officerer, thi ikke alene havde de kejserlige Tropper benyttet den 1627, og da de 1629 igen drog syd paa fra Thy; men ogsaa 1644 havde svenske Afdelinger benyttet den²¹⁾.

¹⁷⁾ Danske Samlinger til Historie m. v. I. 29 ff. Niels Lykke har altsaa ikke vidst, at Jørgen Rosenkrantz var død.

¹⁸⁾ Jyske Tegnelser XIV, Bl. 95 f.

¹⁹⁾ Elvedgaard (aabne Plads i Registranten).

²⁰⁾ Skal vel være *umunderede*.

²¹⁾ Johs. Steenstrup i Jyske Saml. 3. IV. 466.

Forholdene paa Tangen mellem Agger og Harboøre Sogne, der altsaa forbandt Thy med Hardsyssel (Ringkøbing Amt), var i Tidernes Løb meget ustabile. Af Historien erfarer vi, at Knud den Store 1027 sejlede vest fra ind i Limfjorden, og 1086 samlede Knud den Hellige sin store Flaade i Nissum Bredning ved Humlum og Vestervig for derfra at sejle til England; men senere lukkedes Limfjordens Udløb gennem Tangen og vides først gennembrudt igen o. 1560, da »Fjorden blev usigelig rig paa Flyndere«²²⁾, og Skibe kunde passere Aabningen. 1566 udvidedes Gennembruddet, men omkring 1580 var det atter tilsandet. Saa kom der et nyt Gennembrud 1586, der igen lukkedes o. 1594, og derefter fulgte et Gennembrud 1615, som straks efter blev tilstoppet, hvilket ogsaa var Tilfældet med et 1624 dannet Hul, saa de kejserlige Tropper kunde ride over 1627. Paa Johannes Meiers Kort fra o. 1653 er afsat en bred Aabning kaldet »Limfjørdsmynde«²³⁾ (Limfjørdsminde, Mindet mellem Fjorden og Havet), og det var dette Minde, Svenskerne skulde over 1657, og hvor Danskerne vilde modsætte sig Overgangen. Det lukkede sig atter omkring 1680, og saa vidt det skønnes, stod Limfjorden derefter ikke i Forbindelse med Vesterhavet før 1825, da to Stormfloder bortskyllede store Dele af Tangen og dannede flere Gennembrud, hvoraf et helt nord paa ved Øster Agger blev et sejlbart Dyb, »Agger Kanal«, med 2—2,5 m Dybde; men 1877 var den helt tilsandet, hvorimod der 1862 sydligst i Sognet dannedes et Gennembrud, »Thyborøn Kanal«, som i udbygget Stand har holdt sig til vor Tid.

Paa den af Havet bortskyllede Del af Aggertangen laa nogle smaa Bebyggelser: Røn, Bollum, Toft, Aalum og *Nabe*, af hvilke *Nabe* laa omtrent midt i Sognet²⁴⁾.

Rockstroh udtaler²⁵⁾, at antagelig har stærke østlige Storme presset Vandstanden i Limfjorden saa stærkt op, at Vandet for nogle Dage har banet sig Vej over Harboøretangen til Vesterhavet, og at det, naar Vandstanden atter sank, muligvis efterlod større og mindre Moradser og Vand-samlinger ved Tangen; men Forholdet er dog det, at høj Vandstand i Fjorden og dermed følgende Oversvømmelser af Fjordens Kyster sker med Storme af Vest, idet saadanne standser Kattegattets Afløb langs den svenske og norske Kyst og presser Vand ind langs Vendsyssels Skagerrakkyst, og saa søger Limfjordens Vand at komme ud, hvor Modstanden er svag, som ved Harboøre, og hvor Vesterhavet ogsaa bidrog til Fjordens Afløb ved at skære Klitterne bort.

Det forekommer mig, at Forholdene ved Harboøre minder om Forholdene ved Uggerby Aas, Liver Aas og Fureby Bæks Udløb i Havet;

²²⁾ Anf. St. 464 ff.

²³⁾ Ved en punkteret Linie tværs over Tangen staar paa Tysk: Her løber undertiden en lille Bæk i Havet.

²⁴⁾ Jyske Saml. 3. IV. 243. Om Fægtningen her se ogsaa Tisted A. Aarvog 1937, S. 372 ff.

²⁵⁾ Jyske Saml. 3. IV. 453.

snart er her smalle rivende Vandløb med en ret stor Dybde, og snart breder Aaerne sig ud over Stranden, men med lav Vandstand, saa man kan vade over dem, hvis man kan undgaa at komme i Kviksand; vil man køre over, skal man køre over i Kanten af Havet, hvor Aaernes Vand spredes, og Bunden er fast.

I Viborg samlede Bötticher sine Folk, og 1. Oktober afmarcherede de fra Byen og slog om Aftenen Lejr ved Haderup ved Karup Aa, og Dagen efter indtraf hans Forstærkninger fra Aarhus og Skanderborg m. fl. Steder, hvorefter han samme Dag med Hovedstyrken drog til Holstebro, medens han sendte Flankedækninger mod Lemvig og Færgestedet Aggersund. Styrken kom til Lemvig Kl. 8 om Aftenen og købte to Borgere der til samme Nat at føre den til Nabe. Om Aftenen kom Bötticher med Hovedstyrken fra Holstebro, 33 km, og ved Harboøre traf de paa en dansk Rytterpatrouille, af hvilken én Mand blev skudt og to taget til Fanger i et Hus, hvorimod Resten flygtede nord paa ad Tangen. Fangerne blev tvunget til at vise Svenskerne Vejen, og de overrumplede den danske Lejr, hvor Forsvarerne sov, og »Officererne drak dygtigt«, siger den svenske Beretning.

Oberstløjtnant Ziegler og Jørgen Lykke havde ladet opkaste en lille Forskansning her, vel en Vold af Sand, og havde gravet en dyb Grøft tværs over Tangen foran Graven; formodentlig havde de uddybet det gamle »Minde« mellem Havet og Fjorden, og her var samlet omtrent 150 Ryttere og efter svensk Beretning omtrent 1500 bevæbnede Bønder. Sandsynligvis blev den danske Styrke alarmeret af den ovennævnte flygtede Patrouille, og da Svenskerne Kl. ca. 4 om Morgenen 3. Okt. efter en March paa ca. 94 km i 2½ Døgn angreb Forskansningen paa to Steder paa én Gang, maatte de opgive Foretagendet. Saa snart det blev lyst, inspicerede Bötticher personlig Forholdene her og gik saa over til nyt Angreb, og da var mange af Bønderne allerede løbet bort i Mørket. Rockstroh udtaler, at det sandsynligvis var de godt 600 Vendelboer, der var med, som løb først, og støtter denne Antagelse med, at Kirkebøgerne i Sydthy ikke anfører noget om begravede Vendelboer her, men herved maa jo erindres, at i hin Tid blev almindeligvis kun de døde af »Sognets Folk« indført i Kirkebøgerne som »Begravet«, og Maarup Kirkebog indeholder f. Eks. ikke et Ord om de ca. 150 engelske Marinere, der 1808 blev begravet her efter Fregatten »The Crescent«s Stranding ved Rubjerg Knude.

Bötticher lod sine Folk sidde af Hestene, lod Rytterne angribe Forskansningen paa tre og Dragonerne paa to andre Steder og førte saa selv alle Officererne og Resten af Styrken til Hest mod Forskansningen. Den svenske Beretning siger, at Svenskerne kom over Graven og Volden uden at miste én Mand, og de huggede nu i »Furie« (∴ Raseri) ned for Fode,

saa der dræbtes omtrent 200 Bønder og ca. 80 Ryttere, medens de fleste Officerer toges til Fange²⁶).

Oberstløjtnant *Niels Lykke* blev dog ikke fanget her; han var — som der staar i en *Vise* — draget »seks Mile« derfra, og det ligger nærmest at antage, at han under Træfningen opholdt sig paa sin Fødegaard Nør-torp i Rær Sogn eller paa sin Slægtning, Ritmester Jørgen Lykkes Gaard Søgaard i Nors, og han har vel formaaet at holde sig skjult en Tid, thi han skal først være blevet fanget 28. Okt. 1657²⁷), og Jørgen Lykkes og Oberstl. Zieglers Tilfangetagelse synes da heller ikke at være sket ved Nabe. Det er vel tvivlsomt, om de overhovedet deltog i Træfningen, thi Sognepræsten i Skjoldborg indberetter²⁸), at i Følge Niels Lykkes og Zieglers Ordre, dat. Vestervig 1. Okt. 1657, skulde Præsterytterne med Bevæbning først møde ved *Vestervig* 5. Oktober, og da var Svenskerne jo allerede kommet til Thy. Det af Overkrigskommissær Siltmann, der deltog i Togtet, opgivne Antal faldne Danskere — o. 200 Bønder og ca. 80 Ryttere — er utvivlsomt for lille, thi det antages, at der faldt ca. 300 Mand, og det var vel hovedsagelig uberedne, da Rytterne jo lettest kunde undkomme; men antagelig er en Del af Fodfolket blevet nedhugget under Flugten, thi i en Skrivelse af 12. Marts 1661 fra Magistraten i Tisted siges bl. a., at efter at Svenskerne var kommet ind ved Minderne, førte de »en Blodfane halvanden Mil igennem Landet (o: Thy) og nedhuggede og skød alle Mandkøn, som kom dem for, og i samme deres Vrede og Ivrighed kom saa hastig her til vor fattige By, over 1500 Mand stærk, saa vi blev af dem skammelig ruineret . . . , medens de andre Byer heromkring slap . . . « I Brevet siges ogsaa, at en Del af Tistedes Borger-skab blev »slagte og formyrte« ved Minderne²⁹).

Dr. Villads Christensen har undersøgt de bevarede Kirkebøger fra Thy fra hin Tid for saa vidt muligt at faa Klarhed over, hvor mange danske Forsvarere, der faldt ved Nabe. Sognepræsten i Skjoldborg-Kallerup Poul Christensen Paaske indberettede 1660³⁰), at der faldt nogle Hundreder, hvorefter Svenskerne drog videre med stor »Furor« og Udplyndring, og Kirkebøgerne oplyser³¹), at der 6. Okt. 1657 i *Agger* blev begravet 20 faldne fra Sognet, deriblandt 2 Kvinder, som var fra Sognets nordlige Del og vel har fulgt deres Mænd. 9.—15. Okt. begravedes i *Tisted* 12 Mænd og 6 unge Kvinder, antagelig ogsaa faldne eller nedhuggede i Svenskernes »Furor«; 7. Okt. begravedes i *Gettrup* 6 faldne, i *Skjoldborg* 4, i *Kalle-*

²⁶) Rockstroh i Hist. Tidsskr. 7. III. 127 ff.

²⁷) Vedel Simonsen: Elvedgaard I. 152.

²⁸) C. Klitgaard i Kirkehist. Saml. 5. III. 527.

²⁹) Rigsarkivet: Lenenes Tilstand efter Svenskekrigen. Jvf. Rockstroh i Jyske Saml. 3. IV. 238.

³⁰) Kirkehist. Saml. 5. III. 527.

³¹) Hist. Tidsskr. 6. V. 519 ff. Af de 77 Kirkebøger, der fra Jyllands 550 Pastorater er i Behold fra Tiden indtil 1660, er 33 fra Aalborg Stift, deraf 14 fra Vendsyssel og 9 fra Thy.

rup 1, i *Heltborg* 4, i *Tilsted* 6 og 19. Okt. i *Harring* 1 fra *Kærup*, vist i *Janderup* Sogn. Det er ialt 60. *Vestervig* Kirkebog fra den Tid haves ikke, men i Pontoppidans »*Danske Atlas*« Bd. 5, S. 509, oplyses — vel efter en ældre Kirkebog — at der faldt 29 Mand fra dette Sogn.

I »*Danske Magazin*« 4. VI. 56 ff. (1886) har C. F. Bricka gengivet to Viser fra Svenskekrigen 1657—58, hvilke findes i Haandskrift i Det kgl. Bibliotek. Den ene haaner i 46 Vers den danske Adel for dens Frygtagtighed og siger bl. a. i Vers 26:

»Kom der to Svenske i Sønder Jylland,
og det kunde spørge den danske Adelsmand,
i Nørre Jylland turde han ikke blive,
var de skønt derimod Hundredetyve«³²).

I den anden Vise, der er paa 40 Vers, hører vi bl. a. om de Danskes Indtagelse af Bremervørde 9. Juli 1657 og deres mislykkede Belejring af Stade, og derefter fortælles om Svenskernes Ankomst fra Polen til Holsten og Adelsens fejge Flugt til Fæstningen Frederiksodde (Fredericia) og Svenskernes Belejring af den³³), medens en Afdeling af dem fortsatte Fremrykningen op gennem Jylland. Herom fortæller saa Visen i Vers. 25—31:

25.
»Øverste *Niels Lykke* var skikket da
Vendsyssel og Thy at forsvare
og væрге vel for fremmede Gæste;
der han nu saa, at Svensken kom,
han vendte sin lange Vogen om,
fandt Raad end af de bedste.

26.
I Skansen³⁴) lagde han behænd
fire Tusind fattige Bondemænd,
som skulde med Svensken fægte;
vel seks Mile drog han derfra,
at han kunde lyde (o: lytte), hvor
det vild' gaa,
naar de tog til at fægte.

27.
Svensken kom da straks paa Stand,
ad Midnatstid faldt Skansen an
og slog der slet til døde

hver Bonde, de i Skansen fandt,
der myrdes mange fattige Mand,
et Hjerte derved maatte bløde.

28.
Ad Thyland foer de og hen
og fanged *Niels Lykke* med sine
Hofmænd,
her er den Væрге, han gjorde.
Saa tjener vor' danske Adelsmænd,
Gud giv', de var i Galgen hængt,
som de med Ret vel burde.

29.
En mægtig Skanse i Vendsyssel laa,
ved *Halse*, som I skal forstaa,
*Frans Buremand*³⁵) havde det (o: den)
inde.

Der han nu hørte denne Kiv,
han løb af Skansen som en Tyv;
Soldater samme Sinde

³²) Her gengivet med moderne Retskrivning.

³³) De indtog den 24. Oktober 1657.

³⁴) Forskansningen ved Nabe paa Harbøretangen.

³⁵) En Officer af dette Navn kendes ikke, saa det har maaske været den Kaptajn, der med nogle faa Mand var blevet i Skansen, efter at Oberstløjtnant Fred. Ziegler var marcheret til Thy med Fodfolket.

30.
forlod Gevær og Stykker der
og sagde: Finder Svensken os her,
han gør os Sorrig og Kvide;
jeg kender en Bonde, hedder Jeppe
Brovn³⁶⁾,
han lader os ligge i sin Ovn,
til Svensken bort mon ride.

31.
Saa tog de Svenske Landen ind,
det sved i de Danskes Hud og Skind,
saa sandt giv' Gud dem mere,

vor Adel og Officerer all'
Gud give dem en Fandens Fald
for Manddom, de betede.

32.
De Svenske de skriver vor Land for
Skat,
Bønder og Borger det klager haardt,
de tvinger dennem mangelunde;
vor Adel ligger i Skov og Skjul,
men Svensken drikker hos os i Jul,
det klager den fattige Bonde.

Naar Visen haaner vor Adels Optræden, maa vi dog erindre, at mange af Adelen var Officerer, der var i Krigstjenesten i Holsten, ved Frederiksodde og flere andre Steder; men rigtigt er det ogsaa, at de laa »i Skov og Skjul«, thi af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ses, at Jens Bildt til Hæstrupgaard flygtede til Tønsberg, hvor hans Hustru Lisbet Krabbe døde 3. Marts 1658, og Markvar Kaas til Tidemandsholm flygtede til Læsø med sin Familie og døde der 28. April 1658. Adskillige andre Hovedgaardejere har vel fulgt deres Eksempel.

Vi forlod Generalmajor Bötticher og hans Styrke den 4. Oktober i Tisted, og medens han besatte Thy, Mors og Salling med en Del af den, sendte han straks en Styrke paa 100 Ryttere øst paa for at indtage Skanserne ved *Nørresundby*³⁷⁾ og *Hals*. I Følge Efterretninger, som Bötticher havde modtaget, vel fra Aalborg, skulde der være 70 Ryttere og nogle Hundrede Bønder ved *Nørresundby*, men det var utvivlsomt Oberstløjtnant Zieglers Styrke, som tidligere var afgaaet til Harbøre, og da det svenske Rytteri kom til *Nørresundby* den 5. om Morgenen efter at have redet hertil fra Tisted om Natten, fandt de Skansen tom, og de red saa videre til *Hals*, hvor der i Skansen kun var én Kaptajn samt én Konstabel og én Musketer, saa det var en let Sag at indtage den, og den fik saa svensk Besætning til i Maj 1658. Et dansk Skib, der løb ind til *Hals* samme Dag med Skyts, Vaaben og Ammunition samt en af Oberstl. Zieglers Underofficerer, faldt straks i Svenskernes Hænder. Erobringen af Skansen var saaledes ingen større Bedrift, og Konstabeln Anders Amundsen samt Beboerne i *Hals* bevidnede paa Birketinget der, at da Amundsen, der boede i *Byen*, kom op til Skansen for at modstaa Fjenden, var der intet Mandskab til at betjene Kanonerne paa Volden; Folkene var løbet bort, og foruden en Kaptajn og ham selv, var der kun 1 eller 2 Mand i Skansen.

³⁶⁾ Antagelig et for Rimets Skyld opdigtet Navn.

³⁷⁾ Den ene af disse Skanser var vist den af Kejserens Folk 1627—28 anlagte paa Skansbakken, den anden var formodentlig et Batteri, som Oberstløjtnant Ziegler lod bygge ved Fjorden øst for *Byen*, men som ikke var færdig, da Svenskerne indtog den. (C. Petresch-Christensen: *Nørresundbys Historie* I. 568).

Den nordjyske Modstand var hermed knækket, og Overkrigskommis­ sær Siltmann skrev: »Deres (o: Beboernes) Ydmygelse var i Sandhed nød­ vendig, thi ellers vilde vi ikke have kunnet være her i Landet«. Men i de samme Dage indberettede han, at han endnu ingen Vegne kunde komme med Vendelboerne, som paa alle Maader fortsatte deres Haardnakket­ hed³⁸⁾.

Ved samme Tid — i Oktober — blev Oberstløjtnanterne Niels Lykke og Friederich Ziegler samt Ritmester Jørgen Lykke fanget. Søfiskal Peder Knudsen fortæller i sin Dagbog for 11. Nov. 1657, ført ombord paa Fre­ gatten »Trefoldighed«, at under Fehmern kom Skipper Jørgen Muer og Hans Øser sejlene med deres Skude »Sct. Marie«, lastet med 14 Læster (= 252 Tdr.) Sild fra Aalborg til Lübeck, og de fortalte, at der i Aalborg og Hals Skanse kun var 60 Mand, samt at en Bonde havde ledsaget Oberst Böttichers Folk gennem Vandet ved Harboøre og ind i Vendsyssel, som de nu havde taget og »nedermadset« 400 Bønder og taget Niels Lykke, Jørgen Lykke og flere Officerer til Fange³⁹⁾.

Fra Viborg, hvortil Siltmann vendte tilbage fra Thy, skrev han 13. Okt., at det i dette fattige Land med de faa Adelsgaarde var vanskeligt at skaffe de fornødne Ydelser; alle Papirer, der kunde give Oplysning om Ejendomsforholdene, alle Lensbetjente, Ridefogeder, Slotsskrivere og lig­ nende var skaffet af Vejen eller flygtet, og Præsterne, der ellers, om de vilde, kunde give Oplysninger, var fulde af Træskhed eller gav med Villie fejle Oplysninger⁴⁰⁾.

Fra Thy marcherede en Del af Böttichers Tropper til Vendsyssel og besatte denne Landsdel, medens han selv med Resten af Korpset synes at være gaaet i Ilmarch fra Aalborg til Frederiksodde og have deltaget i Stormen paa denne Fæstning 24. Okt., som endte med dens Fald og et Tab for den danske Hær af ca. 3000 Mand.

Svenskernes Fremrykning fra Thy til Vendsyssel foregik efter Gene­ ralkvartermester Erik Dahlbergs Kort til Pufendorfs »De rebus Caroli Gustavi« over Tisted, Vester Torup, »Treskier« (utvilsomt Rævkærgaard i Aaby Sogn) til Nørresundby og videre til Hals og Hellevad. Men ved Rævkærgaard, hvor Vejen ved Ryaa-Broen deler sig i en østlig og en vestgaaende Linje, har den svenske Styrke sikkert ogsaa delt sig, saa kun en Deling er gaaet syd om Vildmosen til Nørresundby, men en anden vest og nord om Mosen til Hellevad.

Straks ved Indtagelsen af Vendsyssel gav Krigskommis­ sær *Heinrich Gau* i Aalborg sig til at ordne Forholdene deroppe med Hensyn til Ind­ kvartering og Udskrivning af Brandskat og forskellige Ydelser samt For­ bedring af Hals Skanse og Tilvejebringelsen af en Bro paa Tønder mel-

³⁸⁾ Hist. Tidsskr. 7. III. 129.

³⁹⁾ Danske Magazin 5. III. 130.

⁴⁰⁾ Hist. Tidsskr. 7. III. 129 f.

lem Aalborg og Nørresundby; men fraregnet nogle Ekscesser (Udskejelser), som fandt Sted ved Svenskernes Indmarch i Vendsyssel, synes de svenske Tropper almindeligvis at være optraadt disciplineret, og General Karl Gustav Wrangel saavel som Kong Karl X var da ogsaa meget imod, at de begik Voldsomheder overfor Befolkningen, men der er jo »braadne Kar« i alle Lande, og Forholdene synes i saa Henseende at have været værst i Thy⁴¹⁾.

Som bekendt gik den svenske Hær fra Frederiksodde paa Isen til Fyn over Hejls-Brandsø-Tybring Vig⁴²⁾ 30. Januar 1658 og fortsatte 5. Febr. dette vovelige Foretagende til Langeland og allerede den følgende Dag til Laaland, 8. Febr. til Falster. 11. Febr. stod Svenskerne i Vordingborg parat til at marchere mod København, som aldeles ikke var forberedt paa at kunne afslaa en Storm paa Byen, og efter Forhandlinger i Taastrup Præstegaard 16.—18. Febr. sluttedes 26. s. M. den for Danmark sørgelige Fred i Roskilde, ved hvilken Danmark afstod Skaane, Halland og Bleking samt i Norge Bahus Len og Trondhjems Len med Härjedalen og Jemteland, Bornholm og 2000 Ryttere og gjorde andre Indrømmelser tildels af politisk Art, og Svenskerne skulde saa rømme Danmark 2. Maj 1658.

I April fik Vendsyssels Herreder Ordre til at afgive 3 stærke Heste og en Karl fra hvert Herred til den svenske Hærs Bagage og Artilleris Udførsel til Kiel. I *Jerslev* Herred udtog Præsten Christen Gertsen i Hellevad dem 23. April paa Svenskernes Vegne, da Herredsfogeden var fraværende, og fik Kvittering af de svenske Krigskommissarier i Aalborg⁴³⁾. Karlen skulde med for at ride Hestene hjem igen fra Kiel, men Hestene fra *Jerslev* Herred kom ikke tilbage, og 1660 fordeltes Udgiften 26. Rdl. paa Beboerne.

De svenske Styrker, der laa nord for Limfjorden, drog i Maj sydpaa over Tøndebroen ved Aalborg, Færgestedet ved Aggersund og Harboøretangen, bortset fra et Par Hundrede Mand Eksekverryttere, men forinden Udrykningen fra Jylland var tilendebragt, blev den afbrudt, fordi Danmark havde tøvet med Udførelsen af nogle af Fredstraktatens og Aftalernes Bestemmelser, og fordi Danmark nødtigt vilde gaa med til at lukke Øresund for Hollændernes Gennemsejling, endelig for Sveriges spændte Forhold til Østrig, Brandenburg og Polen, og 7. Juli 1658 besluttede Karl Gustav sig til at falde over det svækkede Danmark paany og uden Krigserklæring.

18. Juli gav Karl Gustav Feltmarskal Wrangel Ordre til at indskibe Rytteriet fra Kiel til Korsør, medens det svenske Fodfolk skulde sættes fra Fyn over til Sjælland og begge Afdelinger derefter gaa mod Køben-

⁴¹⁾ Kirkehist. Saml. 5. III. 529.

⁴²⁾ Altsaa over det bredeste af Bæltet, hvor Strømgangen jo var mindst og Isen derfor stærkest.

⁴³⁾ *Jerslev H.s Tgb.* 12. Jan. 1660.

havn, hvis Belejring saa begyndte 12. Aug., men andre Afdelinger besatte paany Jylland.

De nærmest foran omhandlede Begivenheder vedrører jo Krigens almindelige Forhold og medtages kun her for at faa et mere samlet Billede af Krigsforløbet, og her skal da ogsaa kun erindres om Krigens Afslutning 1660 ved Freden i København 26. Maj efter Svenskernes Storm paa København 11. Febr. 1659 og Karl Gustavs Død 12. Febr. 1660.

Midt i Maj 1658 indledes altsaa et nyt Afsnit af denne Krigs Historie med Svenskernes Bortdragnings og Landets Overtagelse af vore egne Tropper.

Efter at Generalmajor Bøttichers Rytteri havde besat Hals Skanse i Oktober 1657, blev Infanterikaptajn *Johan Bucharton* Kommandant her, og Skansen blev sat i god Stand med Palisader, Stormpæle o. s. v.⁴⁴⁾, men i Forsommeren 1658 overtog Danskerne den paany, og den fik 10. Juli en Besætning af 100 Mand under Major *Anders Lauridsen*⁴⁵⁾.

Svenskernes andet Indfald i *Vendsyssel* begyndte i Aug. 1658, og 15. Aug. om Eftermiddagen Kl. 3 ankrede 3 svenske Orlogsskibe op paa Dybet ud for Hals (vel i det saakaldte Vejdyb) og hejsede det danske Flag⁴⁶⁾. Et Par Timer senere udsatte de Baade og »Sloffer« (vist en Art Flaader til at slæbe efter Baade) bemanded med Folk, og de roede ind til Hals Bro, hvor de Kl. ca. 7 begyndte at skyde med Falkonetter (3: smaa Skibskanoner) og fortsatte dermed til Kl. ca. 1, da de efter fra Baadene at have løsnet 12 Skud atter roede tilbage til Skibene. Fra Hals Skanse, der, som foran nævnt, var blevet besat med 100 Mand, blev der kun afgivet 2 Skud mod Fjenden, men en Del af Baadene blev gennemboret af Kugler (vist fra Bøsser), og større Skade vilde de nok have lidt, hvis Skansen havde haft fornødent Krudt, skrives der i Rapporten. Næste Dag forsøgte Svenskerne fra Morgen til Aften at gøre Landgang; men Major *Anders Lauridsen* under Oberstløjtnant Claus Dyres Fodfolkregiment havde tilkaldt Omegnens Bønder, som til Hest red ved Stranden, og som Svenskerne antog for Rytteri, og da Majoren ogsaa lod Baverne tænde for at tilkalde Egnens Kystforsvar, sejlede de svenske Skibe bort igen.

Beretningen om denne Episode er dateret 29. Okt. 1659 og underskrevet af Præsten i Hals Gregers Davidsen, Birkefogeden Knud Jensen Juel, Ridefoged til Gettrup Peder Christensen Munk med flere⁴⁷⁾.

⁴⁴⁾ 12. Nov. 1657 gav Bucharton Ordre til Delefogeden til Aalborghus for Jerslev Herred *Niels Christensen* i Aagaard i Ørum, at han skulde tilsige alle kørende Beboere i Jerslev og Kjær Herreder om at skaffe og levere Hals Skanse Palisader og Stormpæle af Eg, Bøg eller Birk, 4½ Alen lange, hugget i Firkant og tilspidset i den ene Ende.

⁴⁵⁾ Aalborghus Lens Regnskab 1/5 1658—31/4 59.

⁴⁶⁾ I nedennævnte Vise siges, at Angrebet skete 1659, men det skal antagelig være 1658, thi i August det følgende Aar var Svenskerne ude af Jylland, og et Angreb ved Hals af 2 Skibe kunde kun være en nyttig Handling.

⁴⁷⁾ Hals Birketingbog.

Det var utvivlsomt denne modige Optræden fra Major Anders Lauridsens Side, der begejstrede en Poet til at fremkomme med et Hyldestdigt.

I »Jyske Samlinger« 8. Bd., S. 365, har Historikeren Holger Fr. Rørdam meddelt dette Digt i 15 Vers, et saakaldt Akrostichon⁴⁸⁾, efter et samtidigt originalt Tryk.

En liden

Nyt Aars Gaffve giffvet den Ædel og Mandhafflig Major *Anders Lauridtzen* under Welb. Oberst Dyris Regiment for sin Trohærtighed og Courasie, demonstreret den 15 Augusti forgangen Aar, der hand aff Svensken bleff tenterit⁴⁹⁾, om hand gad luctet Lunte; hannem til Tacksigelse, oc andre Hans Majestetis Æedforplictede til Opmuntring.

Aff

Dero en Gammel Liebhabere von Trompeten under det Alte Formiske Trompet-Stykke:

»Bett Bremmer bett, Morgen komt der Schult«.

Prentet i Kiøbenhaffn Aar 1660.

Det første Vers af dette Hyldestdigt lyder:

»Anders Lauridtøn, — Være Gud din Løn, —
Som med Kong oc Fæderneland — Har bevist sig som en Mand. —
Anders Lauridtön — Være GUD din Løn!«

Derefter fortælles om Majorens Overtagelse af den næsten sløjfede Skanse og om de svenske Skibes mislykkede Angreb med »vel trey Tusind Mand«, saa de fik til Løn — Skam og sure Røn«.

Om Major *Anders Lauridsen* oplyser Dr. Rørdam videre, at der 24. Nov. 1657 udgik kgl. Ordre til ham om, at Kongen havde antaget Frands Eidmand, Oberst til Fods, til at være Kommandant i Fæstningen Stapelholm i Holsten, og at Anders Lauridsen skulde være underlagt ham indtil videre; men denne Befaling er rimeligvis ikke kommet til Udførelse, thi faa Dage senere (29. Nov.) fik Anders Lauridsen kgl. Ordre til at kvittere Stapelholm Skanse, naar han fik Underretning derom af Befalingsmanden paa Rendsborg, holstensk Landraad *Henrik Blome* til Hagen, og Majoren skulde da med sine Folk drage hen, hvor Blome anviste ham, og det blev vel saa 1658 til Hals.

Da Krigen var forbi, afgik Anders Lauridsen antagelig fra Hæren, og 27. Juli 1661 ansøgte han fra København Kongen om noget til Livets Ophold for sig og sin Hustru. Han begrundede sin Ansøgning med, at han i alt Levned's Forhold og især i Stapelholm og Hals Skansers Forvaltning havde hævdet et ærligt Navn.

⁴⁸⁾ Begyndelsesbogstavet af hvert Vers læses og giver Majorens Navn.

⁴⁹⁾ Fristet.

Af Hensyn til Angreb af svenske Skibe blev de 2 Søtønder, der markerede Indløbet til Limfjorden (antagelig Vejdybet, der senere var afmærket af 2 Varder, »Kaber«) inddraget; men da den hollandske Flaade i Oktober 1658 kom Danmark til Hjælp, lod Major Anders Lauridsen efter Forlangende af Admiralen og Officererne atter én Tønde udlægge.

Nogle Dage efter Angrebet fra Søen blev Skansen angrebet fra Landsiden. Den tapre Major havde forsynet *Hals Bro* med nogle Kanoner, fra hvilke Fjenden ogsaa led noget Afbræk; men da der manglede Krudt, lod Majoren det svære Skyts føre ind i Skansen, hvor der dog heller ikke var Krudt, og den faldt atter i Svenskernes Hænder, vistnok uden større Modstand. I Mellemkrigstiden var den blevet forsynet fra Aalborghus med Proviant, Ammunition m. v. for ca. 360 Rdl.

Svenskerne blev her dog kun nogle Dage, og den Nat i August, da de red bort, blev Hals Fogedgaard afbrændt af dem, og ligeledes stak de Ild paa Husene⁵⁰⁾ i Skansen, inden de forlod den. I Fogedgaarden (senere Hals Ladegaard) brændte alle Arkivalier.

Der var tilsagt en stor Del Bønder fra de nærmeste Sogne omkring Hals⁵¹⁾ til at køre Svenskernes Bagage m. v. bort, og da den svenske kommanderende Officer spurgte, om alle de tilsagte Vogne fra Ø. Hassing var kommet, lød Svaret, at alle de Bønder, der vilde komme, var mødt. Da holdt Dragonerne paa Hestene og sagde, at de havde villet været i de østre Sogne og brændt Landsbyerne af, hvis Bønderne ikke var mødt. Derpaa kørte Bønderne ud af Skansen med Svenskernes Gods, og de mistede en Del af deres Heste og Vogne og fik kun dem hjem igen, som de købte af Svenskerne.

I Tiden mellem Svenskernes første Bortmarch fra Vendsyssel og Thy ved Midten af Maj 1658 og til deres Tilbagekomst hertil i August træffer vi nord for Limfjorden Oberst *Frands Brockenhuus'* Rytterregiment, under hvilket Løjtnant Christoffer v. Ditlev havde Assignation paa *Hjør-ring*, hvortil han kom 3. Juli med 46 Mand og deres Heste samt 13 Ryttere, der havde Assignation paa *Skagen*, og som blev i Hjørning i 6 Dage, hvad der kostede Byen 24 Rdl.

Senere paa Aaret kom Hans v. Sinden, Løjtnant under Oberstløjtnant Niels Lykkes Rytteriregiment, til Hjørning tillige med sin Kvartermester, og de kostede Byen 55 Rdl. i fire Maaneder, men en Del af denne Tid maa falde efter Svenskernes endelige Bortmarch i Oktober 1658.

Da Svenskerne endeligt drog bort, forestod der Major Anders Lauridsen et stort Arbejde med saa at sige at opbygge Hals Skanse paany. Herom berettes udførligt i et Synsvidne, som Majoren 11. Nov. 1659 lod afhjemle ved Hals Birketing.

⁵⁰⁾ Hofmans Fund. IV. 253. Anm.

⁵¹⁾ Til den danske Besætnings Underhold og Skansens Vedligeholdelse var blevet udlagt de 5 nærmeste Sogne.

Det oplyses, at der til en »Cortegar« (∴: Corps de garde = Vagtstue) til »Svedebænke«, Gavle og Døre var brugt 3½ Tylt »Deller« (Brædder); til 6 Skilderhuse 3¼ Tylt; til Konstabelshus til Senge, Skillerum, Døre og Luger 2 Tylter; til Kalkbænke og Døre i Kalkhuset 1 Tylt; til Porten, den yderste Cortegar, Krudtkammeret og Broen 7¼ Tylt; til Provianthuset til Seng, Bænke og Hylder 8 Deller; til Hjulbøre og Bærebøre 10 Deller; til et nyt Hus 21¼ Tylt; til Hytterne 19 Deller; paa Batterierne 1 Tylt; til Lillehuset (∴: Retiraden) til Døre og andet 4 Deller og lavet en ny Brønd. Fra det sydvestlige Batteri ved Sydenden af den store Cortegar og Volden med Porten, Batterier og det nordre Batteri, som mestendels fra Bærmen (∴: Bunden) og op var repareret, syntes der at være vel færdiggjort og baade besat med Stormpæle og Palisader og Skansekurve omkring hele Skansen, saa nær som, at der manglede nogle paa østre Side. Den halve Maane⁵²⁾ udenfor den inderste Port var vel repareret og forbedret med Stormpæle. I Skansen var opsat 4 Blade (vel Skærme), saa alle Batterier syntes at være vel sikrede, selv om Fjenden (»hvilket dog Gud forbyde«) skulde bemægtige sig *Hals Kirke* og beskyde Skansen derfra. Ved Majorens store Omhyggelighed var der i kort Tid udrettet et meget stort Arbejde her, og yderligere var der paa Hals Bro opsat et med Stykker (∴: Kanoner) besat Værk, som syntes at være uundværligt for Broen. Hals Skanse synes altsaa at have været ret anselig i sin nye Skikkelse.

Da ydre politiske Forhold bevirkede, at Generalstaterne (Nederlandene), Kejserdømmet Østrig, Kongeriget Polen og Kurfyrstendømmet Brandenburg, der ikke ønskede Danmark knust af Sverige, i Oktober 1658 sendte en betydelig Stridsmagt til Danmark, bl. a. 40 Orlogsskibe og 28 Transportskibe med 2200 Mand fra Nederlandene og 30.000 Mand kejserlige, polske og brandenburgske Tropper under Overbefaling af Kurfyrst Friedrich Wilhelm af Brandenburg, fandt Karl Gustav og General Wrangel det raadeligst at trække de svenske Tropper bort fra Jylland, der ogsaa nu var i høj Grad udpint, og i December 1658 ses de Allieredes Tropper at være naaet til Vendsyssel.

Det var et ikke alene i materiel Henseende udpint Jylland, Svenskerne forlod 1658; Landsdelen var ogsaa blevet tappet for unge Mænd, og af Aktstykker⁵³⁾ i det svenske Rigsarkiv mener Rockstroh at kunne fastslaa, at foruden ca. 2000 Bønderkarle, som blev taget til Fanger ved Indtagelsen af Frederiksodde, udskrev og bortførte Svenskerne fra December 1657 og i 1658 mindst 8.300 Infanterister, 2250 Dragoner og 2200 Ryttere, altsaa ialt ca. 14—15.000 unge jyske Karle, som blev sendt til de svenske Fæstninger i Pommern og Lifland for tildels at kolonisere Ingermanland med dem, da mange Familier der var gaaet over til Russerne.

⁵²⁾ Vel en halvmaaneformet Vold.

⁵³⁾ Historisk Tidsskrift 7. III. 141.

Thyge J. Søegaard udtaler⁵⁴), at *Jerslev* Herred i Vendsyssel ikke fik svensk Indkvartering 1657; men dette forholder sig ikke saaledes; kun Hundslund (Dronninglund) Sogn synes at være blevet noget skaanet, og Obert Putkammer tog i Januar 1658 Ophold paa Hundslund Kloster. Han havde omkring 1640 i Udlandet sluttet Venskab med Sognepræsten Mikkel Pedersen Zimmermann, der i 1644—78 var i Hundslund, og derfor blev denne Egn noget skaansommere behandlet end de øvrige Sogne⁵⁵). De svenske Tropper fik for øvrigt almindeligvis det Skudsmaal, at de var flinke og medgørlige Folk, som godt vilde hjælpe deres Kvarterværter med Markarbejde og lignende.

Enkelte Steder ses de ogsaa at have givet Offer til Præst og Degn, og 1657 gav »Svenskens Folk« 4 Slettedaler i Tavlepenge til Sct. Katrina Kirke i Hjørring⁵⁶). Af Tavlepengene fik de Fattige Halvdelen. At der kunde forefalde Udskejelser er kun naturligt, og det var vist navnlig Tilfældet straks efter Svenskernes Indtrængen nord for Limfjorden i Oktober 1657, da Indkvarteringsforholdene ikke var ordnet. Vi hører saaledes, at nogle af Oberstløjtnant Raumsdorffs(?) Regiments Folk tog en Hest og en Slæde m. v. fra en Mand i Vester Hjermslev og plyndrede i Husene, og senere døde hans Heste og Kreaturer af Skab eller blev fordærvet, og han blev selv forarmet⁵⁷).

A. P. Gaardboe har i »Jyske Samlinger« IX, S. 155, meddelt et Par Sagn fra Horns Herred om svenske Soldater her og Beboernes Frygt for dem, og han fortæller endvidere et Sagn fra Vrejlev Sogn i Børglum Herred, hvor et Barn paa 4—5 Aar var krøbet ind i en Maltkølle af Frygt for Svenskerne, og da en Soldat ikke kunde faa Barnet til at komme ud, slog han det ihjel med en Sten i en Sæk; men Ugerningen kan jo ligesaa godt være begaaet af en raa polsk Soldat som af en svensk, da »Svensker« synes at være blevet en Fællesbetegnelse for de udenlandske Soldater i hin Krig, i hvert Fald i Sagnverdenen.

De svenske Officerer tog undertiden Tingsvidne om, at Beboerne ikke havde noget at klage over angaaende deres Optræden under Besættelsen; men disse Tingsvidner kunde dog ogsaa være noget mislige. Saaledes havde Oberst Lettmat, der 1657—58 havde Kommandoen i Aalborg, 2. Maj 1658 ved Regimentets Afmarch fra Aalborg til Holsten faaet Magistratens Erklæring om, at han i alle Maader havde opført sig upaaklageligt her, og han blev derfor meget overrasket ved, at Feltmarskal Wrangel lod ham arrestere, da han var naaet ned til Holsten. Men Sagen var, at der fra den danske Regerings Side var blevet ført Klage over, at Lettmat ved Afmarchen først havde faaet den nævnte Magistratserklæring og derefter

⁵⁴) Anf. St. 8. III. 157.

⁵⁵) Kirkehist. Saml. 3. V. 527.

⁵⁶) Historisk Tidsskrift 6. V. 545; Jyske Samlinger IX. 144; Sct. Katrine Kirkes Regnskabsbog.

⁵⁷) Hvetbo H.s Tgb. 1. Oktober 1660.

dels selv og dels ved sine Folk havde mishandlet flere Borgere, bl. a. Borgmester Christoffer de Hemmer (f. o. 1585) og aftvunget ham 50 Rdl. Borgmesteren døde 22. Maj 1658, muligt af den tilføjede Sindsbevægelse, og Lettmat blev underkastet Krigsretsbehandling, der synes at være endt med hans Afskedigelse. Wrangel udtalte, at en højerestaaende Officer ikke skulde have haft nødig at erhverve en slig Magistratserklæring, der snarere maatte tages som Bevis for daarlig Opførsel⁵⁸).

Da de allierede kejserlige, brandenburgske og polske Styrker rykkede ind i Jylland i Efteraaret 1658, og de svenske Tropper som Følge deraf drog over til Øerne, kom Jyderne fra Asken og i Ilden. Polakkerne besatte mest Jyllands Østkyst og Vendsyssel, Brandenburgerne holdt sig navnlig til Øst- og Midtjylland og de kejserlige Tropper til Vestjylland; men alle, og da særligt Polakkerne, gjorde sig berygtet ved Voldsomheder overfor Befolkningen: Myrderi, Røveri, Tyveri og Voldtægt, hvortil kom, at Polakkerne medførte ondartet, smitsom Sygdom, antagelig Plettyfus, som adskillige Steder bortrev en stor Del af Befolkningen, og da disse Hjælpere i November 1659 ogsaa drog over til Fyn, var det et stærkt hærget Jylland, tildels fyldt med civile Marodører, de forlod efter Opholdet her. Polakkerne røvede ogsaa mange Steder Kirkernes Sølvalterkar, Tagblyet paa Kirkerne og brændte Kirkestolene⁵⁹).

Medens man ikke hører noget om, at de svenske Troppestykker medførte Kvinder og Børn paa deres Togt heroppe, ja, end ikke, at de medførte de i det 17. Aarhundrede almindelige Regimentsskøgger, der stod under en Underofficers Kommando, synes vore Allierede, i hvert Fald Polakkerne, at have haft mange Kvinder og Børn med til Danmark, hvad jo var ret generende for Hærens Bevægelighed, idet det medførte, at der maatte have et uforholdsmæssigt stort Tros at befordre, selv om der vel næppe blev taget noget stort Hensyn til Soldaternes Familier. 19. S. e. Trinit. 1660 døbttes i *Skagen* et polsk Soldaterbarn Katrine. Faddere var 3 polske Soldater og 3 polske Kvinder samt Raadmand Hans Madsen Hop i Højen og Anne Villadsdatter, der bar Barnet. Tre Uger efter døbttes samme Sted den polske Korporal Albrechts Søn Albrecht, blandt hvis Faddere var Kvartermester Niels Cold og Toldbetjent Hans. Polakkerne var jo Katolikker og skulde vel derfor her have to protestantiske Faddere. Disse Polakker maa antagelig efter Freden 1660 være gaaet i dansk Krigstjeneste.

Som foran nævnt fulgte *epidemiske Sygdomme* i de polske Styrkers Køl vand og bortrev navnlig i Jyllands sydlige Egne store Dele af den hjemlige Befolkning; hertil kom, at Jordbruget nødvendigvis blev for-

⁵⁸) Jyske Saml. 3. IV. 458 f.

⁵⁹) Af Jetsmark Kirkes Regnskab 1662 ses, at der til Kirken var købt Alterkar af Tin i Stedet for en Sølvkalk, som Svenskerne havde taget.

sømt i disse Aar, og at der i et Par Aar var almindelig *Misvækst*, saa da Regeringen efter Krigens Afslutning 1660 lod foretage Besigtelser af Tilstanden i Jylland, lød der allevegne fra højlydt Jammer.

Fra Midtvevdsyssel hører vi, at Herredsmændene i Jerslev Herred 15. Marts 1660 tog Tingsvidne af 24 Dannemænd⁶⁰⁾,

»at det er dem udi Guds Sandhed vitterligt og maa beklages, at den største og fleste Parten af Almuen og Landets (∴ Vendsyssels) Indvaanere desværre er forarmet formedelst den jammerlige Krigstvang, som ikke aleneste vores Lands Fjender haver Landet med udtvungen baade til Brandskatter, Indkvartering med mange andre usædvanlige paabuden Skatter og Eksekveringer, men endogsaa stedse til vores egen Landsøvrighed og Krigsfolk endnu haardeligen udtvinges og udtvungen er med Pengeskatter og andre adskillige Beskatninger; derforuden Indkvarteringer og Eksekvering, fast over vor fattige Evne og Formue, foruden den store Guds Plage og Misvækst, som det Aar forgangen paa Landets Korn og Avling været haver, saa at den største og fleste Part af Almuen er saa meget forarmet derved, at de ikke kan komme til Sæd og Avl, med mindre vor allernaadigste Herre og Konge vil have vores store Udgifter og Armod til nogen Formildelse i Betænkende!«

Hvor fortvivlet og opløst Samfundsforholdene var efter disse langvarige Krigsuroligheder haves der et gribende Eksempel paa fra Øster Brønderslev. Kirkebogen her oplyser, at 5. Okt. 1669 absolveredes Johanne Jensdatter fra Skern Sogn i Bølling Herred (Ringkøbing Amt) for »Nadverens Foragtelse«, idet hun i nogle Aar ikke havde været til Alters.

Den stakkels Kvinde oplyste, at hun havde været gift med Niels Nielsen i Skern, som døde 1656, og ved de brandenborgske Hjelpeetroppers »Umildhed« var hun gaaet i Armod og havde paa syvende Aar opholdt sig i Vendsyssel, hvortil hun var kommet med »Tiggerseddel«⁶¹⁾. Men under sin Betlergang havde hun mistet Sedlen, og hun var blevet vanfør, saa hun kunde ikke vandre til sin Hjemstavn og hente en ny, men maatte tage sin kirkelige Straf.

Vi hører ogsaa om Skarer af Mennesker af begge Køn og alle Aldre, der fordrevne fra Hjemmene af Fattigdom og Nød hvirvledes om fra Sted til Sted for at tigge, og i særlig Grad søgte de ud til Kysterne, hvor Fiskeriet maaske kunde give dem nogen Føde. Dette var saaledes Tilfældet i Flade Sogn (ved Frederikshavn), hvor Sognepræsten 1658 fik sin Godtgørelse for Vin og Brød til Nadveren forhøjet med en Trediedel »formedelst den store Conflux af fattige Folk, som dagligen did søger og sig ved Stranden nedsætter«⁶²⁾.

⁶⁰⁾ Tingbogen.

⁶¹⁾ Et af hendes Sognepræst udfærdiget Bevis for, at hun var værdig trængende.

⁶²⁾ Flade Kirkes Regnskabsbog.